

Axiologická dimenze osobnosti učitele a jeho hodnotový systém

Vladimír Spousta

Abstrakt: Možné východisko z krizové situace současné společnosti spatřujeme ve strukturaci hodnotového systému a konverzi hodnotové orientace. Dominantní roli v tom sehrává osobnost učitele a jeho hodnotový systém, protože učitel je rozhodujícím činitelem formujícím osobnost žáka. Axiologická dimenze má v osobnostní struktuře učitele integrující funkci. Osu učitelství tvoří soubor osobnostních a dovednostních kompetencí učitele.

Klíčová slova: osobnost učitele, hodnotový systém, axiologická dimenze osobnosti učitele, osobnostní kompetence učitele, dovednostní kompetence učitele

Skutečná změna je možná, začneš-li uvnitř.

Larry Crabb

Člověk na počátku třetího tisíciletí přestal vnímat sama sebe jako součást přírody a ztratil úctu k sobě i respekt k nejvyšším hodnotám. Dějiny lidské kultury podávají svědectví o tom, že **hierarchické uspořádání hodnot není něčím stabilním a neměnným**. Vypovídají, že v mezních životních situacích člověk vždy preferuje hodnoty vitální před materiálními, ale též hodnoty mravní před vitálními. Společenské soužití na přelomu 20. a 21. století je podle profesora Ewalda Gerfeldta z Institutu pro sociální hygienu v Bad Godesbergu provázáno vzrůstajícími konkurenčními tlaky, jejichž důsledkem je neustálé zvyšování psychického napětí. Toto napětí spolu s obavami o ztrátu dosaženého sociálního statusu se pak stává příčinou psychologických obtíží, které ohrožují moderní společnost stále ostřeji.

Obhlížíme-li příčiny současných antropologických problémů a zvažujeme-li způsob jejich řešení, spatřujeme východisko **v konverzi hodnotové orientace lidstva** ve směru k těm hodnotám, které podmiňují šťastné a radostné prožívání života. K tomu by měly směřovat i pedagogické programy, které by – fundované filozoficky, sociologicky a psychologicky – mohly s rozšířeným a inovovaným instrumentářem vyprovokovat lidské společenství k úctě k hodnotám, ke konsenzuálnímu myšlení a plodné kooperaci. Především proto, že i na výchovných aktivitách řízených učitelem (pochopitelně nejen v rámci školy) spočívá odpovědnost za budoucí podobu lidského soužití.

Osobnost učitele – klíčový problém školských reforem

Osobnost učitele představuje složitý, polydimenzální fenomén, který se externě vyjevuje jako integrovaný soubor biofyzických, psychických a sociálních komponent. **Nejsložitější strukturou se vyznačuje její hodnotový systém**, který vyrůstá na genetickém dispozičním základě a utvářen je nejrůznějšími aktivitami v širokém poli sociální reality. Odráží pak i určité kvality duševního života a osobní zkušenosti. Celý hodnotový systém se tak pod tlakem nejrůznějších vnějších i vnitřních vlivů v průběhu společenské koexistence neustále mění.

Proces hledání perspektivních východisek, na nichž by mohl vyrůstát ozdravný a inovační program českého školství, provází ostinatý hlas zdůrazňující osobnost učitele. V souvislosti s restrukturalizací školského systému je jí právem přisuzován klíčový význam. Profilace učitelské osobnosti se těsně váže k otázce, jak koncipovat studium učitelství a které jeho komponenty zvýrazňovat jako dominantní. Historická zkušenost a tradiční pojetí učitelské profese v českých zemích reflektuje rozsáhlejší vychovatelské, kulturní a obecně kultivační (osvětové) zaměření učitele mimo hranice školy – v místě působnosti i v daném regionu. Souběžně s posílením významu vychovatelské role učitele (a očekávaným růstem společenské prestiže učitelského povolání) se pak – podobně jako v Rakousku, Německu a Polsku – zvyšují i nároky na studium učitelské profese.

Úroveň socioprofesionální připravenosti učitele a jeho osobnostních kvalit je determinujícím činitelem jak pro efektivitu práce školy (v prvním plánu), tak i pro celkovou vzdělanostní úroveň národa a společnosti. Učitel byl vždy rozhodujícím činitelem ovlivňujícím a formujícím osobnost žáka – kvalita osobnosti učitele se tak stává **klíčovým problémem všech školských reforem**.

Axiologická dimenze osobnosti učitele

Akceptujeme-li stanovisko axiomatologů M. Városose, H. W. Opachowského a D. Slejšky, pak můžeme chápat **hodnotový systém** (a v jeho intencích utvářenou hodnotovou orientaci) jako **soustavu interních řídicích veličin**, které usměrňují chování člověka všude tam, kde není ovládán svými biologickými predispozicemi, ani není v zajetí chladných racionálních úvah. Jestliže vyjdeme z představy, že v systému hodnot lze vyčlenit v podstatě dvě skupiny: *hodnoty povinnosti* (akceptace) a *hodnoty seberealizace* (kreativity), pak zjistíme, že v souvislosti s proměnami systému hodnot na počátku tisíciletí dochází k **posunu od hodnot povinnosti k hodnotám seberealizačním**. Již od druhé poloviny 20. století se ukazuje, že s expanzí seberealizačních hodnot jsou diskreditovány hodnoty, které ještě donedávna stály v hodnotovém systému na předních místech (povinnost, práce, mate-

riální blahobyť). Práci chápe stále více lidí jen jako prostředek svobodné seberealizace. Na vrcholu pyramidy životních potřeb člověka evropské civilizace se ocitají touha po vzdělání (informovanosti) a tvoření, touha po styku s krásou a uměním, po novosti, sebepřesahování a nesmrtnosti – tedy estetické a seberealizační potřeby.

Těžiště funkčně orientované přípravy učitelů spočívá ve vnitřní integraci její **komponenty vědomostní** (teoretické, gnozeologické), **dovednostní** (činnostní, praktické) a **osobnostní** (axiologické, hodnotové). Nejobtížněji a nejzdlouhavěji získává kandidát učitelství svůj potenciál osobnostní, budovaný na základech biofyzických a psychických, sociálních a kulturních. Nepřekvapuje proto, že je při koncipování socioprofesionální přípravy učitelů všech oborů a specializací věnována pozornost i rozvoji jejich mravního vědomí. Tato **axiologická dimenze osobnosti učitele** představuje široce pojatou angažovanost pro nejvyšší, všelidské ideály demokracie, humanity a sociální spravedlnosti, dobra, pravdy a krásy. Jí je završena socioprofesionální příprava učitele. V osobnostní struktuře má funkci integrující. Nejen v České republice, ale i ve většině zemí střední Evropy je axiologická složka osobnosti učitelů považována za bazální, protože teprve na jejím základě se rozvíjejí kvality a kompetence povahy gnozeologické a praxeologické. Teprve v oscilačním poli všech uvedených komponent – ve vzájemné souvztáznosti onoho trojjedinečného *vím, umím a jsem* – lze spatřovat ideál profesně dokonale připraveného učitele. Jen pak lze **hodnotový systém učitele** využít jako:

1. stimulátor a produkt sociální aktivity učitele a žáka,
2. určující činitel utváření hodnotové orientace v procesu socializace,
3. regulátor chování učitele,
4. činitel utvářející interakční vztah *učitel-žák*,
5. prostředek sebehodnocení učitele,
6. činitel rozvoje osobnostních vlastností učitele,
7. spolutvůrce pracovního a sociálního klimatu školy.

Osobnostní a dovednostní kompetence učitele

Každý učitel bez rozdílu specializace by měl být vybaven určitými schopnostmi a dovednostmi, které tvoří osu učitelství. Bezpochyby mezi nimi nemohou chybět:

1. Pozitivní lidské vlastnosti – **charakterové rysy**.
2. Opravdový, vnitřně konzistentní **respekt k morálním principům** a jejich nekompromisní dodržování.
3. Schopnost porozumět jiným lidem a vcítit se do prožitků, myšlení a pocitů druhého člověka (ta otevírá možnost poznat hodnoty, které vychovávaný respektuje, a nepřímou tak ovlivňovat jeho hodnotový systém) tzv. **empatický talent**.

4. **Tvořivé schopnosti** v nejširším slova smyslu, schopnosti využívané k tvořivým aktivitám směřovaným k určitému, konkrétnímu cíli, současně však nevylučující jiné možné pohledy, kterými je zajištěna alternativnost a různost vidění.
5. **Schopnost udržet zaměřenost beze ztráty otevřenosti.** Jestliže trvale žijeme v určitém prostoru a myslíme a tvoříme v intencích určitého modelu (podle určitého rozvrhu), vystavujeme se nebezpečí, že ztratíme schopnost vidět skutečnost v její celistvosti – že „*pro stromy neuvidíme les*“. (Lpění jen na nabytých vědomostech nesmí učitele omezovat a poupat, protože pak by neměl sílu odhalovat nové cesty a možnosti.)
6. **Schopnost navázat kontakt** s jinými lidmi – tj. skupinové pedagogické schopnosti.
7. **Připravenost** projevít ochotu k dohodě a **ke spolupráci.**
8. Schopnost prožít hluboký vnitřní **vztah k učitelskému povolání**, tzn. získat vědomí, citění a snažení „*zapadlých vlastenců*“, vědomí, že i na mně samém spočívá zodpovědnost za to, jaké hodnoty bude vyznávat současná generace vychovávaných.
9. Schopnost intenzivního **osobního zaujetí pro povolání** a kultivace tvůrčího vztahu k aktuálně promyšleným problémům (podobně jako v případě umělců nebo vědců), které vedou k tomu, že volný čas u nich splývá s časem pracovním.

Každodenní pedagogická zkušenost přesvědčivě dokládá, že i v 21. století je **osobní příklad učitele** tím nejučinnějším výchovným prostředkem. Učitelem vyznávané hodnoty se promítají do jeho životního stylu a zviditelňují specifické životní postoje učitele jako reprezentanta učitelské profese. Snad nejprůkazněji se kvality osobnosti učitele odrážejí ve výsledcích výchovné činnosti učitelů uměnovýchovných specializací utvářejících vztah žáků k umění a vychovávajících zanícené obdivovatele umění. Hodnotový systém a hodnotová orientace těchto učitelů (jako součást axiologické dimenze jejich osobnosti) má pro efektivitu jimi řízené výchovné práce rozhodující význam. Spolu s opravdovostí jejich vztahu k tvořivosti, k umění a k žákovi reprezentuje jejich osobnost komplex nespočetných dílčích komponentů, které jsou vzájemně propojeny nejrozmanitějšími vazbami.

Hodnotová orientace je v případě umělecky orientovaných učitelů určující především proto, že oni sami jako nositelé, vyznavači a tvůrci určitých estetických hodnot se v očích svých žáků stávají vzorem. Jen učitel disponující výše uvedenými schopnostmi a dovednostmi bude s to jim hodnoty umění pomáhat objevovat, chápat, akceptovat a hodnotit. Analýzy peduologů potvrzují, že v hodnotovém systému těchto učitelů jsou vedle jejich

osobnostních kvalit, morálních a charakterových vlastností prioritními jejich estetické a umělecké cítění, myšlení, chování a jednání.

Na základě zkušeností ekonomicky vyspělých zemí s jejich školskými reformami zdůrazňuje UNESCO (S. Rassekh a G. Vaidenau, C. Hummel) **mimořádný význam osobnosti učitele pro efektivitu každého vzdělávacího systému**. Doporučuje proto, aby byli ke studiu učitelství přijímáni jen ti, kdo prokazují nejen vnitřní zanícení pro učitelské povolání a pozitivní vztah k dětem a k výchově, ale i morální vyspělost a příkladnou, následováníhodnou hodnotovou orientaci.

Literatura

- BOLLNOW, O. F. Über die Tugenden des Erziehers. *Pädagogik und Schule in Ost und West*, 1979, roč. 27, č. 2, s. 29–34.
- HEISSENBERGER, M. Lehrerpersönlichkeitsbildung. Überlegungen zur Formbarkeit von Menschen im frühen Erwachsenenalter. *Erziehung und Unterricht*, 1988, roč. 138, č. 6, s. 260–367.
- HUMMEL, C. *Education Today for the World of Tomorrow*. Paris: UNESCO, 1988.
- KARG, H. Typologie zur Lehrerpersönlichkeit. *Erziehung und Unterricht*, 1979, roč. 129, č. 4, s. 193–204.
- LANGOVÁ, M., KODÝM, M. *Psychologie činnosti a osobnosti učitele*. Praha: Academia, 1987. 139 s.
- NIJAKOWSKI, M. Humanizm podstawa etyki zawodu nauczycielskiego. *Nowa Szkoła*, 1971, č. 10, s. 5–8.
- POL, M. Od Komenského k některým současným požadavkům na profil učitele. In *Aktuální problémy výchovy ve světle odkazu J. A. Komenského*. Brno: Masarykova univerzita, 1991, s. 71–73.
- RASSEKH, S., VAIDENAU, G. *The Contents of Education*. Paris: UNESCO, 1987.
- SCHRÖDER der H. *Lehrerpersönlichkeit und Erziehungswirksamkeit*. Berlin: Volk und Wissen, 1979. 276 s.
- SPOUSTA, V. Konverze hodnot a typy hodnotových orientací. *Pedagogická orientace*, 1994, č. 11, s. 84–87. ISSN 1211-4669.
- SPOUSTA, V. *Vybrané problémy axiologické a estetické výchovy v tabulkách a schématech*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 86 s.
- SPOUSTA, V. Osobowościowe dyspozycje nauczyciela. In *Nauczyciel w zmieniającej się rzeczywistości społecznej*. Sborník z mezinárodní konference X Forum Pedagogów. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000, s. 49–60.
- ŠTECH, S. Sociální sebekonstrukce osobnosti. In *Učitel a žák ve výchovně vzdělávacím procesu*. Praha: Univerzita Karlova, 1989, s. 63–88.
- URBAN, W. Bemerkungen zur differentiellen Psychologie der Lehrerpersönlichkeit. *Erziehung und Unterricht*, 1981, roč. 131, č. 9, s. 719–739.

SPOUSTA, V. Axiologická dimenze osobnosti učitele a jeho hodnotový systém. *Pedagogická orientace* 2003, č. 1, s. 12–16. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Doc. PhDr. Vladimír Spousta, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Poříčí 31, 603 00 Brno,
e-mail: spousta@jumbo.ped.muni.cz